د علامه حبيبي د شلم تلين په مناسبت:

ه

په شلمه سدۍ کی

د افغانستان هنر

۱۲۸۰ - ۱۳۵۲ ش / ۱۳۱۹ - ۱۳۹۴ ق

(۱۹۰۱ - ۱۹۷۳م)

ليکوال

علامه عبدالحی حبيبي

د

ډاکتر خوشحال حبيبي او حبيب الله رفيع

په اهتمام

Ketabton.com

۱۳۸۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

كتابپېژندنه:

د كتاب نـوم: په شلمه سدی کې دافغانستان هنر.

لـــيكـوال : علامه عبدالحی حبيبي

نـــاشـر : دعلامه حبيبي د څېړنو مركز.

دچاپ مهتمم: محمد نبي تدبير

كـمـــپوز: محمديوسف "ستانكزی"

د چــاپ ځای: د احمد صنعتي مطبعه

دچــاپ كال : ۱۳۸۳ هـ ش ۲۰۰۴ م

د چــاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوكه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دعزیزالدین وکیلي پوپلزی په قلم لیکل شویدی
۱۳۶۰

نوم: په شلمه سدی کې دافغانستان هنر.

وال: علامه عبدالحی حبیبي

ر: دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.

هتمم: محمد نبي تدبیر

پوز: محمد یوسف "ستانکزی"

ځای: د احمد صنعتي مطبعه

کال: ۱۳۸۳ هـ ش / ۲۰۰۴ م

شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

مخ	سرليك
لومړی	د لوی او بخښونکي خدای په نامه
۱	سريزه
۳	۱ خطاطي
۷	۲ نقاشي او رسامي
۱۱	۳ ننداري، پېښې
۱۷	۴ ساز و آواز، اتڼ
۲۸	۵ ودانۍ او معماري
۳۱	۶ د کاليو صنعت
۳۳	۷ مفروشات
۳۵	۸ سنگتراشي او حکاکي
۳۷	۹ مسگري او آهنگري
۳۹	۱۰ ترکاڼي
۴۱	۱۱ گاولي او څپلۍ جوړول
۴۲	۱۲ سراجي
۴۳	۱۳ کلالي
۴۵	۱۴ زرگري
۴۶	دولتي تشبثات

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

ـ	مخ
او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
	۱
ي	۳
او رسامي	۷
، پېښې	۱۱
آواز، اتڼ	۱۷
ـ او معماري	۲۸
و صنعت	۳۱
ات	۳۳
راشي او حکاکي	۳۵
ي او آهنګري	۳۷
ي	۳۹
او ځپلۍ جوړول	۴۱
ی	۴۲
ې	۴۳
ي	۴۵
ي تشبثات	۴۶

د لوی او بخښونکي خدای په نامه

افغانستان یو لرغونی هېواد دی چې ژوند یې په دریوسره بېلو دورو کې مطالعه کېږي:

یوه تر تاریخ وړاندې دوره ده، چې غارمېشتو انسانانو ژوند پکې پیل کړی او له پنځوس زر کلونو وړاند زمانې نه یې د خپلو ابتدایي صنایعو، هنرونو اوکارونو نخښې راپاتې دي، دوی لومړی له ډبرو نه دښکاراوکار ډېر ابتدایي افزار جوړکړي او کله یې چې د ژوند اړتیاوې پوره شوې نوبیا یې د خپلې استوګنې دغارونو پر دېوالونو ډېر ابتدایي انځورونه جوړکړي چې د افغانستان په شمال کې یې په خپلوسمڅو کې دنورو انځورونو ترڅنګ د انسان څېره هم د خرمېږي په بڼه جوړه کړې او همداسې یې ورو - ورو ډېرین، خاورین او بیاوسپنیز لوښي او افزار جوړکړي او صنایع او هنرونه یې په لومړنی بڼه رامنځ ته کړیدي.

لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه نیمه تاریخي، افسانوي یاد سرودونو دوره ده، دا دوره د افغانستان د ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه بېله ده. په دې دوره کې لیك لاته وې پیدا شوی خو په آریاناکې ریشیانو (روحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ویلو سره د خلکو لاربنوونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره پیل شوې وه.

دریمه دوره د هېواد تاریخي دوره ده چې په دې دوره کې لیك را پیدا شوی وې، مدبر پاچا یما یا جمشید دهېواد په لرغوني پلازمېنه بلخ کې دیوه پاخه آریایي تمدن بنسټ ایښی وې او بیا وروسته سپین تمان زردښت د ښې منني،ښې وینې او ښې کړنې دین رامنځ ته کړ، بیا آریانا ته د سکندر په راتلو یوناني تمدن له آریایي تمدن سره غاړه غړی شو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودایي دین راغی، ددې او د نورو پېښو او تجربو په نتیجه کې صنایعو او هنر وده وکړه خصوصاً د بودایي دین له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه جوړولو کې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په افغانستان کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

افغانستان ته د اسلام د سپیڅلي دین په راتلو د صنایعو او هنر په نړۍ کې نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظریف صنایع دود شول خصوصاً دخطاطۍ، تذهیب، میناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو ښه وده وکړه او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.

اروانباد علامه عبدالحی حبیبی چې دهېواد نوښتګر لیکوال، سترګور موږخ او پوه او پوخ عالم وې دخپلو ژوروعلمي او تاریخي

(c) ketabton.com: The Digital Library

يمه تاريخي، افسانوي ياد سرودونو دوره ده، دا دوره د
ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه
دې دوره کې ليك لاته وُ پيدا شوی خو په آريانا کې
وحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ويلو سره د
ونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره

وره د هېواد تاريخي دوره ده چې په دې دوره کې ليك را
، مدبر پاچا يما يا جمشيد دهېواد په لرغونې پلازمېنه
پاخه آريايي تمدن بنسټ ايښی وُ او بيا وروسته سپين
ب د ښې مننې،ښې وينې او ښې کړنې دين رامنځ ته کړ،
ه د سکندر په راتلو يوناني تمدن له آريايي تمدن سره
تو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودايي دين راغی،
رو پېښو او تجربو په نتيجه کې صنايعو او هنر وده وکړه
يودايي دين له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه
ې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په
کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.
تان ته د اسلام د سپيڅلي دين په راتلو د صنايعو او هنر
ی نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظريف صنايع دود شول
خطاطی، تذهيب، ميناتور او صحافی فنونو او هنرونو
ع او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.
. علامه عبدالحی حبيبی چې دهېواد نوښتګر ليکوال،
ؤرخ او پوه او پوخ عالم وُ دخپلو ژوروعلمي او تاريخي

څېړنو په ترخ کې د افغانستان پر صنايعو او هنر ګڼې څېړنې کړې وې چې په دې لړ کې، يې له مقالو او رسالو نه نيولي تر پنډو کتابونو پورې کښلي وو، ((هنر عهد تيموريان)) داستاد داسې اثر وُ چې په لويه کچه او تر زرو زيات مخونه يې درلودل او هم يې وخت په وخت په دې برخه کې ګڼې مقالې او رسالې ليکلې دي.

په دې لړ کې د دوی په آثارو کې يوه دري رساله د ((يادداشتها در تاريخ صنايع افغانستان)) په نامه شته چې په ۱۳۴۳ کال د آريانا مجلې په پنځوګڼو کې پر له پسې خپره شوې ده، په دې رساله کې دافغانستان په اسلامي دوره کې دخطاطی، نقاشی، مصوری،تذهيب، صحافی، فلزکاری، منسوجاتو، غالی او بدنې، ودانيو او ترکاڼی د صنايعو او هنرونو په باب مطالب ليکل شوي او ژوره څېړنه پرې شوې ده.

همدا راز ددوی په آثارو کې ((په شلمه سدی کې د افغانستان هنر)) يوه پښتو قلمي رساله شته چې معاصره خطاطي، نقاشي او رسامي، ننداري او تياتر، ساز، اوازاو اتڼ، ودانی او معماری،د کاليو صنعت، مفروشات، سنګتراشي او حکاکي، مسګري او آهنګري، ترکاڼي، ګاولې او څپلی جوړول، سراجي، کلالي،زرګري اوپه دې برخه کې دولتی تشبثات څېړي.

په دې رساله کې لوی استاد له ۱۲۸۰ تر ۱۳۵۲ کال پورې د افغانستان هنر څېړلی خو د ليکلو کال يې تر ۱۳۵۷ کال وروسته دی ځکه لومړنی مسوده يې د همدې کال د يوه چاپي کليز د پاڼو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شا کښلي او هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی خو موجز اثر دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.

په حقیقت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان پر صنایعو او هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بنو څخه مو خبروي او ددې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

د علامه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو او خپرولو دنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډېلې او چاپ ته یې چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د صنایعو او هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

موږ به هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه او رسالې په ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په «زرمقالې/ هزار مقاله» نومي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو رسالو کې نشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، مقالې او رسالې خپاره کړو.

ددې زیرې په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د دې ظاهراً وړو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت
دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز
۱۳۸۳/۸/۱۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی
دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.
ت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان
و هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له ښو څخه مو
دې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.
ه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو
نده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وختلې او
چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د
هنر دمینه والو تنده ماته کړي.
هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه
یه ځانګړې ښه او ټولې مقالې یې په «زرمقالې/ هزار
مي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو
تشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې،
سالې خپاره کړو.
یري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د
ورو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

سـریـزه

لـه لسمی سدی را پدې خوا د پنځلسمې سدی تر پایه د غزنویانو او غوریـانواو تـیموریانو پـه زمـانو کـې پـنځه پـیړی هـنر دخلکـو او مقتدرو فیوډالی‌کورنـیو پـه غـېږ کې روزل سوئ او په پنځلسمه پیړی کې د هرات هنري مکتب دخپلې لوړتیا جګې څوکې ته رسېدلئ و.

خطاطي، نقاشي، مینـاتور، کتابسازي، موسیقي او نور نفیس صـنایع پـه ګـرده خراسـان کې پاخـه سوي او هم عـام سـوي وو. پـه زرو هنرمـنان او ماهر صنعت ګران په هرات، مشهد، بخارا، سمرقند، بلخ او نورو ښارونو کې پخپل هنري خلاقیت بوخت وو.

لـه هغـه وختـه چې د هرات د تیموریانو لویه واکمني (شاهنشاهي) دپنځلسمې سدی پـه لومړی څلورمـه کـې ورانـه سوه، نـو د مملکت پـراخه سیمـه د بابرشاه دکورنۍ او دایران د صفویانو او د ماوراء النهر د خانـانو ترمـنځ دجـنګو او خاندانـي رقابـتو او ډغـرو مـیدان و، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی مرکزیت یې له لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره مقابلې ته ولاړ وو.

نولسمه سدۍ په افغانستان کې داسی وخت دئ، چې داحمدشاه تر شاهنشهۍ وروسته د ملوکیت طوایف فساد شروع سو اقتدار د سدوزو له کورنۍ څخه د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په ټول مملکت کې له کشمیره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې خانه جنګي نښتې وه، خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل کېدل او په داسې حال کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار مرکزونو دا فرصت درلود چې هنر او پوهه پکې وروزل سي.

پر افغانستان د انګریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او دوهمې لښکر کښۍ (۱۸۷۸ – ۱۸۸۰) څلوېښت کاله دامملکت د ظلم او وینو په لمن کې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر عبدالرحمن د کابل پاچا کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و او د زړو هنرونو بڅرکي لړ لړ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه راوړل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره

فانستان کې داسې وخت دئ، چې داحمدشاه
. ملوکيت طوايف فساد شروع سو، اقتدار د
د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په
ميره او جيلم له غاړو تر هراته او آمو پورې
خلك د يوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل
، کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار
چې هنر او پوهه پکې وروزل سي.
ريزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او
۱۸۷ - ۱۸۸۰) څلوېښت کاله دامملکت د
ښې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امير
کړ سو، نو هنر هم پخپل خبلي حالت کې و
لړ لړ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه

(۱)

خطاطي

د هرات د تيموريانو لـه زمانې څخه چې کوم هنر په افغانستان کې پاتـه و، يوه هم خطاطي وه، چې پـه څورلسمه سدۍ کې يې پـه خراسان او ماوراء النهر او ايران کې ډېره ترقي کړې وه، هم په کتيبو Epigraphy او هـم پـه کـتابو کې يې ډېر هنري ډولونـه (سبکونه) موندلي وو، چې لـه هغو څخه نستعليق، نسخ اوثلث پـه کـتابو اوکتيبو کې او شکست ډول پـه دفتري نوشتوکې شلم قـرن تـه رارسېدلي وو.

په افغانستان کې دنستعليق دروش دوو ډولو ډير رواج درلود:

۱. لومړی: دمير عماد حسيني (مړ ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۴ م) روش، چې دورونه يې ګردي او کوچني وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم: د میر عبدالرحمن هروي روش، چې د نونسم قرن په منځ کې راووت اود خط دورونه یې عموماً بیضوي وي او دغو دوارو روشونو پخپل منځ کې ځیني فني او تخنیکي فرقونه په اصول، ترکیب، کرسی، سطح، نسبت، صعود، تشمیر، نزول، ارسال، دور کې سره درلودل. نو ځکه ځیني خطونه د ډېر قوت او شان او صفا او مزې خاوندان وو چې لیدونکي یې په لیدلو سره یو خوند او ((مزه)) موندله.

د نستعلیق دغه وروستنی استاد میرزا میر عبدالرحمن هروي، چې په هرات او کندهار او کابل کې اوسېدئ (مړ، هرات ۱۲۶۸، ۱۸۵۰م) د افغانستان د وروستنی خطاطی لوی استاد و، چې په هرات کې یې ډېر شاګردان لکه ملا محمد حسین، میرزا نجف، بهرام خوانساری او میرزا جان مستوفی وروزل او تر اوسه هم ځیني خطاطان دده تقلید کوي.

بل لوی خطاط چې په نستعلیق کې یې دمیرعماد او میرعلي روش ژوندیکړئ، دقندهار د پښین له سیدانو څخه سیدعطامحمد حسیني دسید تاج محمد زوی دسید زمان لمسی دئ، چې امیر عبدالرحمن خان د خپل دربار خوشنویس په ۱۳۱۰ ق ۱۸۹۲ م مقرر کئ او په خفي نستعلیق یې د تذکره الاولیاء دوه ټوکه ولیکل (د کابل د آرشیف کتابخانه) او په ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م په کابل کې وفات سو.

ددې عصر نور د خط مشهور استادان دادي:

۱. سردار غلام محمد طرزي د سردار رحمدل قندهاري زوی د شکسته خط لوی استاد او نقاش او شاعر (مړ په دمشق کې ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. قاضي طلامحمد د قاضي محمدحسن پښنوري زوی (حدود ۱۸۹۰م).
۳. محمدعمر بر دراني (مړ هرات ۱۹۱۲م).
۴. میرزا غلام قادر کاکړ د سراج الاخبار کاتب (حدود ۱۹۱۰م).
۵. سید میر مشوانیی شاعر، خطاط، نقاش (مړ هرات: ۱۹۱۴م).
۶. میرزا محمد جعفر قندهاری (مړ کابل ۱۳۰۶ش ۱۹۲۷م).
۷. میرزا محمد یعقوب مخلص کابلی (مړ کابل ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م).
۸. حسن حلمي ترابزوني (په ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸م په کابل کې د خطاطۍ او نقاشۍ او حکاکۍ دمکتب معلم و، (مړ کابل: ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳م).
۹. شیخ محمد رضا خراساني د ډول ډول خطو لیکوال او غټ هنرمن (وروسته به هم یاد سي)
۱۰. تاجور سلطان بي بي جان خانم د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله مانیه (مړه کابل ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م).
۱۱. سید محمد عمر پیله کش د میر عبدالرحمن هروي لمسی (مړ هرات ۱۹۲۸ م).
۱۲. ملا فیض محمدهزاره (مؤرخ اونستعلیق نویس.(مړ کابل ۱۹۳۰م).
۱۳. صوفی عبدالحمید د نصرالله بارکزي قندهاري زوی (لوی خطاط او د صنایعو استاد، مړ کابل ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۳ م).
۱۴. مولانا محمد اسحق زرین قلم (مړ کابل ۱۳۱۵ش ۱۹۳۶م).
۱۵. خلیفه محمدحسین سلجوقي نستعلیق نویس(مړ هرات ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶. میر آقا حسیني هروی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس (مړ هرات۱۳۳۲ ش ۱۹۵۳م).

۱۷. سید محمد ایشان حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول ډول خطو استاد (ژوندی).

۱۸. دده ورور سید محمد داؤد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ کابل ۱۳۵۷ ش ۱۹۵۷م).

۱۹. عزیز الدین وکیلي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی هفت قلمي خطاط او نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).

۲۰. محمد علي عطار هروي (ژوندی ماهر خطاط).

۲۱. فیض محمد زکریا (ژوندی، نستعلیق نویس).

۲۲. محمد ابراهیم خلیل د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).

۲۳. حسین وفا سلجوقی (ژوندی، خطاط).

مآخذ:

- فکری سلجوقی: خوشنویسان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
- پاینده محمد زهیر: د افغانستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
- د وزارت معارف نظامنامه ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
- عزیز الدین وکیلي. هنر خط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
- مجنون رفیقی هروی: رساله‌ء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
- یوه ډله بین المللی پوهان: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یو نسکو له خوا خپور سوئ کتاب ۱۹۷۹ م لندن.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس

ی ۱۹۵۳م).

ن حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول

وندی).

مد داؤد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ

۱۹۵م).

ي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی

و نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).

هروي (ژوندی ماهر خطاط).

(ژوندی، نستعلیق نویس).

ی د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).

ی (ژوندی، خطاط).

سان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.

نستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.

۴ کابل ۱۳۰۰ ش.

ط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.

ه، خط. کابل ۱۳۵۵ ش.

ن: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یو نسکو له خوا

م لندن.

(۲)
نقاشي او رسامي

په شلم قرن کې د هرات د هنري مکتب ډېرې سپکې اغېزې په افغانستان کې پاتـه وې، ځینو هنرمندانو په شخصي ذوق نقاشي، رسامي کوله. په غزني، کابل او هرات کې ځینې هنرمند دکانداران وو، چې قلمدانونه، د لاس لکړې، رنګینې تختې او صندوقچې به یې په ګلانو او ډول ډول رنګونو سره ښکلې جوړولې، خو رنګونه به کله پخواني اصیل معدني او کله به جوهري مصنوعي وو.

د کتابو د وقایو او پاڼو اوځینو خطي قطعاتو په تزئین کې به هم کله کله د هرات، بخارا، یاکشمیر د وروستني منیاتور په تقلید ځینې پاڼې رنګین کېدلې. خو هغه قدیم اصالت او ښکلا یې بایللې وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نقاشۍ په څانګو کې رنګ آميزي، تذهيب، منياتور، ګلکاري، پر فلزاتو يا ډبرو نقاشي، دخونو د ديوالو انځور کول، دکوټو د چت او دروازو نقاشي او په فلزي يا د لرګي په تختو ښکلول او مسطح کول رواج وو.

له وروستيو نقاشانو څخه يو ميرزا رضا هروي و، چې د امير شهنواز خان په امر يې د امير دوست محمد خان او سلطان احمد خان دجنګ صحنه کښلې ده (د هرات موزيم) بل دده شاګرد ميرزا باقر کابلي په هرات کې اوسېدئ، چې زوی يې استاد عبدل هم تکړه رسام و، محمد عظيم ابکم هم د ميرزا رضا څخه نقاشي اورسامي زده کړې وه، چې ځينې رسمونه يې په سراج الاخبار کې چاپ سوي دي (مړ کابل د ۱۳۰۰ ق حدود ۱۸۸۲م).

د ميرزا باقر نور شاګردان دادي: حاجی فخرالدين هروي (مړ هرات ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).

ميرزا فقير د رضا ورور (مړ هرات ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م)

ميرزا سکندر د رضا بل ورور (مړ هرات ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).

تر استقلال بيا موندلو را وروسته چې په ۱۲۹۸ ش ۱۹۱۹ م د افغانستان مستقل دولت دامان الله خان او نورو پوهو آزاديخواهانو په لاربنوونه تاسيس سو، په نوو اصلاحاتو کې د پوهنې او هنر روزنې ته هم يوه هڅه وسوه. په ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م د وزارت معارف لپاره يوه نظامنامه خپره سوه، چې ددغه وزارت د تدريساتو په څانګه کې يو د نفيسو صنايعو دمکتب مديريت هم ومنل سو (ص۴) او دغه مديريت ته د صنايعو د روزنې وظايف وسپارل سوه، د ابتدايي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رشدي مکتبو او دارالمعلمین په پروګرام کې تر لسم صنف پورې رسامي او لاسي چارې (صنایع یدي) داخل سوه او د رسامۍ دبشپړو زده کړو لپاره غلام محمد خان میمنه ګي چې په رسامي کې یې مهارت درلود، جرمني ته واستول سو، چې هلته په نوي ډول خپل فن تکمیل کي.

په ۱۳۰۲ش ۱۹۲۳ م چې دغه پروفیسر کابل ته راغئ، نو دده په لاربښوونه چې په برلین کې یې رسامي او رنګه لیتوګرافي ډېره ژر او په لوړه درجه زده کړې وه، د کابل په لندنۍ کوټۍ کې ((مکتب صنایع نفیسه)) جوړ سو، چې د رسامۍ، تزئین، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، حکاکۍ څانګې یې درلودې او په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م له المانه څخه یوه رنګه مطبعه هم پر زیاته سوه، چې په همدغه کال دغه دستګاه وسوځله سوه.

د افغانستان تر اغتشاش وروسته په ۱۳۱۱ ش ۱۹۳۱ م بیرته دامکتب ژوندی سو، چې دخیاطۍ، بسته کارۍ، زرګرۍ، مهندسۍ، غالۍ اوبلو، لیتوګرافۍ، قالب سازۍ، نقاشۍ څانګې پکښې زیاتې سوې او څلور صنفه یې لرل. دغه مکتب په ۱۳۲۵ ش ۱۹۴۶ م تعطیل سو، چې وروسته یې په ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ځای د تخنیك مکتب ونیو.

پروفیسر غلام محمد خان په رسامۍ او نقاشۍ کې ډېر شاګردان وروزل، څو چې په کابل کې د ۱۳۱۴ ش په قوس کې (= دسمبر ۱۹۳۵م) وفات سو.

د شلم قرن په هنرمندانو کې شیخ محمد رضا خراسانی (خطاط، نقاش، عالم) د خزاین السکوك او ریاض الالواح مولف لوی هنرمن و (مړ کابل ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۱م) چې په لومړي کتاب کې یې په ۱۹۰۷م

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان اسلامي مسکوکات ولوستل او کتېمتې يې په دې کتاب کې رسم کړل. په رياض الالواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او بناوو نوشتې کتېمتې رانقل کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

ددې عصر بل هنرمن پروفيسر عبدالغفور برېښنا دئ چې په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م د رسامۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته لېږل سوئ و، په ۱۳۰۸ ش ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب صنايع نفيسه او دولتي مطبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث الدين رسام او غلام علي اميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له دغې ډلې څخه دي او د دوی په قلم ځينې رنګه يا تور مهم تابلوګان پاته دي. استاد برېښنا په ۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې ۶۶ کلن وفات سو.

په ۱۳۵۰ ش کال د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې يو د هنر رياست جوړ سو، چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه برخه ده او اوس د غلام محمد ميمنه ګي په نامه يادېږي.دغه رياست دننداړو هنري کارونه هم پر مخ بيايي.

مآخذ:

- فکري. خوش نويسان ۱۰۸.
- زهير: دمعارفو تاريخ ۷۹.
- وکيلي. هنر خط در افغانستان.
- دوزارت معارف نظامنامه ۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکات ولوستل او کټ مټ يې په دې کتاب
سواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او
کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).
پروفيسر عبدالغفور برېښنا دئ چې په
مۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته
ں ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب
طبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث
ميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له
ړی په قلم ځينې رنګه يا تور مهم تابلوګان
۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې

لاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې
چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه
ند ميمنه ګي په نامه يادېږي.دغه رياست
مخ بيايي.

(۳)
نندارې، پېښې (تياتر)

له پخوا زمانو څخه په خراسان کې دتمثيل غونډې راز - راز پېښې او لوبې وې، چې په شاهي دربارو او د خلکو په بنډارو او بزمو کې د ساتېرۍ او تفريح او عبرت يا خندا لپاره ښيلې کېدې. په ښارو کې ټاکلې ډلې خلك او اداکاران (پېښندويان) ددغه کار د پاره وو او دوی به په اخترو او ښاديو او مېلمستيا وواو مېلو کې په ډول ډول دتمثيل صحنې جوړولې. په ځينو ځايو کې د محرمې ددهې په ورځو کې د امامانو د شهادت او ناورين قصې هم په تمثيلي حرکاتو سره ښکاره کول کېدې، چې دتريجيډي تمثيل يوه نمونه وه.
کله کله به په بازارو او ګڼو تولنو کې د قصه کوونکو او مداحانو ډلې ولاړې وې، ځينې ديني ياحماسي قصې لکه امير حمزه، ابو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلم خراساني، د پیغمبر(ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه به یې په بدني حرکاتو یاد لکړې او تبرزین په ښورولو تمثیل کول او په ترنم به یې قصې بیانولې.

په کابل کې به دربار هم یو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به ځینې د عیارانو او پخوانو پهلوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله ییزه توګه تمثیل کول او کله به یې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه او حرکاتو سره ښیل. دخلکو په بنډارو او مېلو کې ځینې ممثلان (پېښندویان) هم وو، چې د هغه ښار یا کلي په ژبه یې ځینې حماسي یاد ټوکو او خندا یا عشقي داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته ورښيل، چې د ۱۹۱۰ م په شاوخوا کې د کابل فقیراحمد مجلس آرا د ملامحمد حسن زوی (مړ، کابل ۱۹۰۶م) د امیر په دربار کې مجلس آرا یې کوله،خپل داستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو تمامول او امیر ته یې نصیحت کاوه او کله به یې د کاکه ګانو (عیارانو) قصې یا خندونکې پېښې عملاً تمثیل کولې.[1]

د کابل په زاړه ښار کې یوه محله وه، چې ((کوچهء سادوها)) یې بلله او دلته به دغسې قصه ګویان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه خوانان)) هم بلل. له دغې ډلې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په ((ملای سپید)) مشهور و، چې پخپلو خبرو به یې خلك ژړول یا به یې خندول (مړ، کابل ۱۳۱۳ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د اولمسی یې اسدالله تر اوسه دغه پیشه ساتي. کاکه ګل بچه آدم،دینو داریاز، محی الدین سراج، سردار غیاث هم د کابل ممثلان وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ص) د اصحابو او يارانو (رض) داستانونه
ـكړې او تبرزين په ښورولو تمثيل كول او

ـم يو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به
ـلوانانو داستانونه، يوازې يا په ډله ييزه
ـې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه
و په بنډارو او مېلو كې ځينې ممثلان
ـغه ښار يا كلي په ژبه يې ځينې حماسي
ـې داستانونه، پخپله اداكارۍ خلكو ته
ـاوخوا كې د كابل فقيراحمد مجلس آرا
، كابل ۱۹۰۶م) د امير په دربار كې
ستانونه به يې د پند او عبرت په اشعارو
حت كاوه او كله به يې د كاكه ګانو
ـ پېښې عملاً تمثيل كولې.(۱)
يوه محله وه، چې ((كوچهء سادوها)) يې
ګويان اوسېدل چې خلكو ((جنګ نامه
چې څخه په شلم قرن كې ملا علي جان په
ې پخپلو خبرو به يې خلك ژړول يا به يې
ش ۱۹۳۴م) دده زوى ملا سخي دا د
غه پيشه ساتي. كاكه ګل بچه آدم، دينو
سردار غياث هم د كابل ممثلان وو.

د شلمې سدۍ په لومړۍ نيمايي كې د قندهار دوې دا دا كارانو ډلې مشهورې وې، چې ناټكيان يې بلل، د يوې ډلې مشر فراموز ناټكي او د بلې دا حاجي كريم ناټكي و، دوى به د خپلو ډلو سره د ناټك متحركې صحنې هم په بازارو كې د شپې را ايستې. ددغو ډلو نوموړي اعضا سنګر او موسى وو.

د كابل د ښار د ګذر ګدري يوه ډله ممثلان د ((ساين)) په نامه مشهور وو، چې له دغې ډلې څخه تر ۱۹۰۰م راوروسته ((ساين قناد)) او دده شاګردانو به دكابل دښاديو په بنډارو كې ځينې دعبرت ياخندا، يا تاريخي او پهلواني واقعې تمثيل كولې لكه: د ديو او پري، د انګريزانو سره جنګ، د افغانستان د قومي ډلو اتحاد، دعزيز او مميد داستانونه.(۲)

* * *

تر ۱۹۲۰م راوروسته چې په وزارت معارف كې د ((نمايشات عرفاني)) اداره د مولوي محمدحسين اورمړ جالندهري په رياست جوړه سوه، نو به يې په ځينو مجلسو او جشنو كې د تمثيل صحنې جوړولې، چې لومړى پلا د ((سردار جزيرهء جاوا)) په نامه يوه ډرامه دجلال آباد د كوكب په باغ او د لغمان په قلعه السراج كې په ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م وښيله سوه او بياد اسد په دوهمه ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م د استقلال په جشن كې دتياتر صحنه راووته، چې ښېښندويان (ادا كاران) يې د معارفو شاګردان يا ماموران وو لكه: سرور ګويا اعتمادي، عبدالعزيز ناصري. حافظ نور محمد، علي محمد، سرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

صبا، عبدالاحمد عطایي، میرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي، محمد اکرم، میر کاظم هاشمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ افندي (مړ کابل ۱۳۵۶ ش ۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار رسام، محمد حسین ضیایي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف مایل، قاري دوست محمد، سید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.

د ډرامو لیکونکي یا ترجمه کوونکي: فیض محمد زکریا، صلاح الدین سلجوقي، حسن سلیمي، بدري بیگ، علي افندي، ضیا همایون (هندي) حافظ نور محمد وو.

دوې نوې ډرامې لکه مادر وطن (دکاظم هاشمي پېښې) مسابقهء خواب و بیداري (د معارفو د شاگردانو پېښې) ۱۹۲۳م د پغمان د تمثیل په صحنه کې وښیلې سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د پغمان په جشن کې د مجمع ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو یوه ډرامه او بله ((صحبت های اخلاقی)) پر صحنه ښکاره سوې.

د ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م په جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء پدر)) او ((محاکمهء حکمرانان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس)) (دعبدالحق حامد ترك لیك او د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې وښیلې سوې، څو چې په ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م د اوسنۍ آریانا په لیسه کې د ((جهل را همینجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او ((وصلت اجباري)) ډرامې هم تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو کې دموسیقي ډایرکټوران استاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي وو. (۳)

ـیرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي،
ـتمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ
۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار
ي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف
سید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.
ـرجمه کوونکي: فیض محمد زکریا،
ـن سلیمي، بدري بیګ، علي افندي،
ـر محمد وو.
مـادر وطـن (دکـاظم هاشـمي پېښـې)
معارفو د شاګردانو پېښې) ۱۹۲۳م د
ـې وښـیلې سـوې او بـیا پـه ۱۹۲۴ م د
، ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو یوه
ـلاقی)) پر صحنه ښکاره سوې.
ـ جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء
ـان)) او ((فتح تهل)) او ((فـتح اندلـس))
د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې
ـ۱۳۰ ش ۱۹۲۷ م د اوسنۍ آریانا پـه
ـنجا کشـتند)) اود ((رفـع حجـاب)) او
تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو
ـتاد قاسم یا استاد غلام حسین ناتکي

پـه ۱۹۲۳ م د پغمـان د ودانـیو نظامنامه خپره سوه اود هغه ځای په عمومی باغ کې یوه ودانـي د سینما تیاتر لپاره او د اولمپیك سر خلاصی جمنازیوم هـم جوړ سو، چې دجشن د شپو لوړې یادې سوې ډرامې هلته ښکاره کېدې.

د افغانسـتان تـر ارتجاعـي اغتشـاش وروسـته دغـه اقدامـات د تمثیل د هنر لپاره سوي دي:

په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م دسینما تیاتر او فلم لایحه خپره سوه.

په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د صحنې اساسنامه راووتله

پـه ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م د ((افغـان ننـداري)) پـه نامـه یـوه تمثیلـي او سینمایي موسسـه، د یوې لویې نمایشي‌ودانۍ سره، دکابل د چمن په سیمه کې جوړه سـوه، چې افغانـي اداکـاران ځینـې داستـانونه پکې تمثیلوي اود اولیت په لحاظ دغه ډرامې مشهورې دي:

((مکن همشیره ګریان)) دمحمد حیدر نیسان منظومه ډرامه ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م.

((متخصص صالون)) د رشید لطیفي لیك ۱۳۱۸ش ۱۹۳۹ م.

((مردان پارو پامیزاد)) د احمد علي کهزاد لیك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

((عسکر جوان)) د محمد عثمان صدقي لیك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

((فـرزندان آریانـا او شـاګرد کـبابی)) دوې ډرامې د عبدالرحمـن پژواك لیك ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰م.

((عـاطفـه او پولـیس ۱۰۲)) دوې ډرامـې د صـدقي لـیك ۱۳۲۲ ش ۱۹۴۳م.

((میراث او دو صنعت کار)) ډرامې د لطیفي لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((داماد)) دناصر غرغښت لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((کار بر اصل)) د عبدالروف بېنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
((لالا ملنگ)) دعبدالغفور برېښنا ليك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.

ددې دورې مشهور پېښندويان (ممثلان) دا دي: عبدالرشيد جليا، عبدالحميد جليا، عبدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشاط، محمد اكبر نادم، عبدالرحمن بينا، نيك محمد قايل، احمد ضيا، محمد اكرم نقاش، شكيب، مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان، عبدالقادر فرخ، حبيبه عسكر، خورشيد دجلاد لور، مزيده سرور دمحمد قاسم لور.

اوس د اطلاعاتو او كلتور په وزارت كې يو خاص د كلتور رياست هم سته، چې علاوه پرنورو هنري كارو د تمثيل هنر هم روزي او هر وخت په كابل او نورو ولاياتو كې په پښتو او دري ځينې ډرامې په صحنه كې خلكو ته ښيي.

مآخذ:

(۱) بربښنا: قصه ها و افسانه ها ۷۷ كابل ۱۳۵۲ ش.
يا ورسكى: سفارت روسيهء تزاري بدربار امير شير علي خان ۵۳ كابل ۱۳۴۷ ش.
غلام حضرت كوشان: آريانا مجله شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش كابل. هنر تمثيل در افغانستان ۸ د كابل چاپ ۱۳۵۸ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر كابل ۱۹۷ دكابل چاپ ۱۳۳۹ش. امان افغان، كابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
(۲) كوشان: هنر تمثيل تر ۱۳ مخ وروسته
(۳) هنر تمثيل ۶۰

ف بېنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
برېښناليك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.
يـنـدويان (ممـثلان) دا دي: عبدالرشـيد
يدالقيوم بـې سـد، عبداللطيف نشـاط،
من بينا، نيك محمد قـايل، احمد ضيـا،
مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان،
ـكر، خورشيد دجلاد لـور، مـزيده سـرور

تور پـه وزارت كـې يـو خـاص د كلـتور
پرنورو هنري كارو د تمثيل هنر هم روزي
ولاياتو كې په پښتو او دري ځينې ډرامې

۷۷ كابل ۱۳۵۲ ش.
بدربار امير شير علي خان ۵۳ كابل ۱۳۴۷ ش.
ه شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش كابل. هنر تمثيل
۱۳ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر كابل ۱۹۷
، كابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
روسته.

(۴)
ساز و آواز، اتڼ

د موسيقى او ترنم پـه هنركې هم افغانسـتان، د فرهنګونود سره ګډېدلوسيمه وه او پـه شلمه سدۍ كې موږ دلته د ساز و آواز او ټنګ ټكور، درې مهم عناصرتاكلای سوای:

لومړی: دخراسانی ساز و آواز راپاته سوي عناصر.

دوهـم: د هندي موسيقي سره مشترك عناصر.

دريـم: خـپل مقامـي د پښـتو او دري او نـورو لهجـو عوامـي بدلـې او سازونه.

۱. د خراسـان د موسـيقي قديـم مقامـات چـې د غـزنويانو او غوريـانو او تـيموريانو د عصر خلكو روزلي وو اود بيهقـي پـه قول بـه ((مطرب اوقوال)) [۱] هغه په ساز و آواز كې سره را اوډل، تر اوسه لاهم لږ و ډېـر پـه خلكـو كـې پاتـه دي. دغـه مقامونـه (راګونـه) دوولـس وو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رهـاوي، حسـيني، راسـت، حجـاز، بـزرگ، کوچـك، عـراق، اصفهان،نوا، عشاق، زنګوله، بوسليك.

دغـه هر مقـام دوې شعبې (= راګنـي) درلـودې، چـې يـوه بـه ځيره (پسـت) او بلـه ډېره (بلـند) وه او ګـرده شـعبې چـې د دغـو دوولسـو مقامـاتو څخـه جوړېدې (۲۴) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د يـوې شـعبې ځـير او د بلـې شـعبې ډېر سره ګډ سـي، لـه هغـه څخـه ((آوازه)) جوړېږي. او دغـه (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې خورا ډېرې څانګې هم لـري، چې دموسيقۍ په کتابو کې شرح سوي دي.

۲. د اسلامي دورې دخراسـان او بـيا د افغانسـتان سيمې شـرقاً لـه هنده سـره نښـتې وې او لـه دې پلوه يـې ډېرې مدنـي او کلتوري اغېزې منلې دي.

دهند آريايـي خلکو خو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د يونانـي موسيقي کلمې پر ځـای د سـنګيت Sangita کلمـه درلـوده، چې د راګ RAGA او تـال TALA او نريتـيه Nritya يعـنې مقـام او اصـول او رقـص مجموعـه وه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع ګڼـه. ځکـه چـې دده نـوم سميشـور Somesvara (= شـيوا) هـم و، نـو ګـرده راګونـه او راګـني Ragini چـې دده پـه هـنري مکتـب کـې پالـلي سـوي و هغـه يـې سميشـورمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې مکتبه هم را پيدا سوه، چې ګرده سنګيت څلور مکتبه لري.

پـه هنـدي ژبـو کـې آهنـګ او نغمـې ته سُر SUR وايي، چې ګرده اووه سُره دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـت، حجـاز، بـزرګ، کوچـك، عـراق،
ـله، بوسلیك.
ـعبې (= راګني) درلودې، چې یوه به ځیره
ـ) وه او ګرده شعبې چې د دغو دوولسو
۲۱) دي او هره شعبه بیا نغمې لري او که د
ـ شعبې ډېر سره ګډ سي، له هغه څخه
(۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې
ـي، چې دموسیقی په کتابو کې شرح سوي

ـسان او بیا د افغانستان سیمې شرقاً له
او له دې پلوه یې ډېرې مدني او کلتوري

ـو د خپل زاړه آریایي تمدن په پوهنه کې د
ـ ځای د سنګیت Sangita کلمه درلوده،
TALA او نریتیه Nritya یعني مقام او
ـوه او مهادیو (لوی معبود) یې د هغه واضع
ـمیشور Somesvara (= شیوا) هم و، نو
Rag چې دده په هنري مکتب کې پاللي
ـمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې
ـې ګرده سنګیت څلور مکتبه لري.
ـنګ او نغمې ته سُر SUR وایي، چې ګرده

(۱) کهرج (سُر)	SUR, KHADJA	لکه د طاوس ږغ.
(۲) رکهب	RIKHBHA	لکه دپپیها ږغ (یوهندي مرغه)
(۳) ګندهار	GANDHARA	لکه د پسه ږغ
(۴) مدهم	MADHYAMA	لکه د کلنګ ږغ (یو مرغه)
(۵) پنچم	PANCHAMA	لکه دکوېل ږغ (یوهندي مرغه)
(۶) دهیوت	DHAIVATA	لکه د آس ششنی.
(۷) نکهاد	NISHADA	لکه د فیل ږغ

له دغو اوونومو څخه یې لومړی توری را اخیستی دی:

((سو - ري - ګه - مه - په - دهـ - ني)) = سرګم.او دغه نوسپتك Saptaka یعني اووه اصله بولي، چې په ترتیب له اوله نری آواز (ځیر) شروع کېږي او بیا په تدریج تر اوومه پورې جګېږي، چې درې ځیر - منځنی - ږږ ږغونه یې ګرام Grama (اصل) دی.

هندي سنګیت د بهرته BHARATA په قول - چې په لومړۍ میلادی سدۍ کې اوسېدئ او دده مکتب بهرته مت بولي - شپږ راګه RAGA (مقام) دئ، چې هر راګ پنځه راګني RAGINI (یعني مایني) او اته پُتره PUTRA یعني زامن او هر زوی یوه بهارجا BHARYA (ماینه) لري، او ګرده (۹۰) کېږي. شپږ راګه دادي: [۲]

۱ بهیرون	Bhairon	۱ راګ	+ ۵ راګني	+ ۸ پتر	+ ۱ بهارجا	=	۱۵
۲. مالکوس	Malakausa	//	//	//	//		//
۳ هندول	Hindola	//	//	//	//		//
۴. سري راګ	Sri Raga	//	//	//	//		//
۵ میګهہ راګ	Megh Raga	//	//	//	//		//
۶ دیپك راګ	Dipaka Raga	//	//	//	//		//

ټوله = ۹۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوړ ډول د مملکت په غربي برخو کې خراساني سندرې او په شرقي پلو کې د پښتو سندرې له هندي راګونوسره ګډې ویلې کېدې.
څو چې په شلمه پیړۍ کې په هند کې د اروپايي مدنیت او صنعت له خپرېدلو سره دګراما فون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي موسیقي سازونه (ټنګ ټکور) او ږغونه (راګونه) یې له لمر خاته څخه په ګرده افغانستان کې خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم دهندي موسیقي راګونو په فارسي یا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په ۱۸۸۱ م کال چې امیر عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې دخپلو زامنو د سنتي ښادي جوړه کړې وه. [۳] مولوی احمد جان ((تاجر)) قندهاري ددې جشن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې سازندګان یادوي:

یکطرف لولیان هندنژاد
جان فزا، ازترانهٔ شیرین...
یکطرف نغمه های ایرانی
داده دل راتسلی و تسکین..

د کابل د خرابات او د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې خاصې کورنۍ وې، چې د هندي موسیقي ویونکي او خپروونکي وو. لکه په کابل کې داستاد قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد کام الدین او قربانعلي دخراساني موسیقي استادان. او په قندهار کې دحکیم کاکو کورنۍ او په پېښور کې دعبدالقدیر خان ربابي کورنۍ چې استاد پذیرخان دده زوی مشهور سرینده نواز و، استاد بهرام خان په طبله وهلو کې استاد. اکرم خان او سبز علي خان مشهور سندر غاړي وو. د هرات حیدرو شش تار په تکره ګوتو واهه.

... په غربي برخو کې خراساني سندرې او په
... دري له هندي راګونوسره ګډې ویلې کېدې.
... په هند کې د اروپایي مدنیت او صنعت له
... ن او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي
... کور) او رغونه (راګونه) یې له لمر خاته څخه
... خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم
... په فارسي یا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په
... عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې
... ادي جوړه کړې وه. [۳] مولوی احمد جان
... عشن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې

... اد
... ین...
... انی
... کین..

... د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې
... هندي موسیقي ویونکي او خپروونکي وو.
... قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد
... خراساني موسیقي استادان. او په قندهار
... ی او په پېنبور کې دعبدالقدیر خان
... پذیرخان دده زوی مشهور سرینده نواز و،
... وهلوکې استاد، اکرم خان او سبز علي خان
... د هرات حیدرو شش تار په تکره ګوتو واهه.

پښتو سندرې:

اساساً خو په پښتو ژبه کې درې هنري مظاهر: شعر او موسیقي او رقص (اتڼ) ډېر سره تړلي راغلي دي. د پښتو د عوامي منظوماتو جوړښت (سیستم) خو له قدیمه سیلابو ټونیك وُ یعنې شاعرانو به دخپل نظم د ټوټو سیلاب او هجا Syllable + آهنګ یعنی تون Tone په لحاظ یو عروضي سیستم درلود. چې دمنظوماتو موزونیت Rhythm او تقارن Symmetry به یې دمحتوا او ترنم په ساتنه کې خوندي کول. یعنې شاعر آزادو، چې دخپل نظم ټوټې دهجاوو د شمېر په لحاظ داسې سره و اوډي، چې وزن او هم آهنګ Tonic ولری او په اتڼ (رقص) کې لاهم د انساني بدن له ښکلیو حرکاتو سره برابرې وي.

په پښتو منظوماتو کې د ظاهري جوړښت له پلوه تر اوسه له څلورو هجاوو څخه بیا تر شل سیلابي ټوټو (مسریو) پورې اوولس (۱۷) بحرونه ضبط سوي دي، چې له دغو څخه تقریباً سل وزنه د آهنګ او ترنم په لحاظ را ایستل کېږي، [۴] او بنا یې چې په سوو نور وزنونه په پښتو سیلابو تونیك سیستم کې وي، چې تر اوسه په بشپړه توګه لا نه وي سره راټول سوي.

په پښتو عامي سندرو کې چې تراوسه بېخي لږ تر لیك و چاپ لاندې راغلي دي: بدله، کسرواله سېره بدله، لوبه (بګټۍ)، چاربیته، نیمکۍ (سروکی) رباعي، ناره، لنډۍ (ټپه) ترانه، غاړه، رِغ ګرده شمېرلي هجاوې او آهنګونه لري، چې د موسیقۍ له ټاکلو رغونو او کله د اتڼ له خاصو حرکتونو سره سم وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتڼ اقسام ګرده دموسیقي له لارو سره اړخ لګوي، او موزونې د ((اتـڼ نـارې)) لـري. نـو یـوه ټوټـه چـې هـم وزن لـري او هـم آهـنګ، ((څابنني)) یا ((لاره)) یا ((رېغ)) یا ((شان)) بولي.

کله کله ((سپرې بدلې)) هم په خاصو خپلو آهنګونو په دسته جمعي ډول ویلې کېږي او د هرې بدلې مسرۍ (ټوټه) یو سړی په خواږه ږغ وایي، چې یوه مسرۍ خلاسه سي، نو یې کسر ګرده په ګډه تکرار وي.

د ښځو ایشـله یوه ښځه کله د آهنګي نارو سره کوي او کله د نرو د اتڼ نـارې یـو سـړی پـه لـوړ خـواږه ږغ وایـي.د نقلو او قصو، عشقي یاحماسـي نـارې هـم وزن او آهـنګ لـري، چـې قصـه کوونکـي یـې د قصـې د نـثري بـرخې پـه مـنځ کې پـر خـپلو ځـایو بـاندې پـه موزونـو آهنګي غاړو لولي.

اتڼونه:

اتـڼ هغـه فـردي یـا دسـته جمعـي د بـدن مرتـب او ښکلي حرکات دي، چـې پـه عربـي رقـص او پـه انګریـزي ډانـس Dance ورتـه وایـي. ځینې پښتانه دنرو اتڼ (ګډا) او د ښځو دا (نڅا) بولي، چې په کندهار کې د ښځو اتڼ ته ((ایشله Ishala)) وایي.د پښتونخوا په ځینې سیمو او د روب پـه ناوه کې کله کله د نرو او ښځو اتڼ په ګډه کېږي، چې په کـاکړو کـې یـې ((کمره امۍ)) یا ګډه امۍ یا برګه امۍ او نور پښتـانه یې ((برګ اتڼ)) بولي.

د اتـڼ راز راز حرکـتونه، سوکه سوکه - یـاژر - ژر اوښتونه،د لاسو، سر ،اوږو، ملا او پښو ښورونې ټول د اتڼ ډولونه سره بېلوي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شالکی: د پښتنو اوړوب په ناوه کې، ورو ورو دوه قدمه پر مخ او دوه پر شا، چې کله غلیٔ اتڼ هم بلل کېږي.

د یوې اوږې اتڼ = یو اړخه اتڼ: په شالکی شروع کېږی، بیا ورووړو چټک سی.

د غبرګو اوړو اتڼ = دوه اړخه اتڼ: د یوې اوږې اتڼ په پای کې، دغه ډېرې تودې او خورا چټکې ښوربدنې دي او ډم هم خپل ډول په خورا درزا ژر ژر ورسره ډمبوي.

شاپاتري: د ړوب د خلکو اتڼ دئ، چې بې ډوله او سورنا، تشې غاړې پکې ویلې کېږي.

شین اتڼ: د کاکړو په سیمو کې بې ډو له او سورنا خورا چټک اتڼ، چې ورو ورو له شالکي څخه شروع سي، بیادخورا مستی عروج او د غبرګو اوړو اتڼ ته ورسېږي.

برګ اتڼ = ګډه امی = کمره امی: د ښځو او نرو ګډ اتڼ دئ، چې لکه شین اتڼ سوکه شروع سي، بیا نود مستی او غورځنګ لوړې څوکې ته ورسېږي.

طالبي اتڼ: بې ډوله او سورنا تش په غړږي او غومبر سره د طالبانو په بنډار کې اجول کېږي، چې یو بیرغ یې هم په منځ کې وي. درې قدمه پر شا او مخ ځي، ورو - ورو تودېږي.

درې پلی: د کندهار او پښتین ترمنځ رواج لري درې درې پله له ډاله او نارو سره کېږي.

له پښتینه تر هرنایي د پښتونخوا په جنوبي سیمو کې څو ډوله اتڼونه سته چې لبه LBA یا لوبه یې بولی لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوره لبه: د هرنايي د ترينانو دوه قدمه ورو بې ډوله او سورنا اتڼ.

هوم لبه: دوه قدمه سوکه اتڼ د بدلو سره.

اړو يا لبه: د هرنايي د ترينانو اتڼ د نارو سره.

خورکۍ لبه: د هرنايي د ښځو لږ چټك اتڼ د بدلو سره.

دومړي لبه: د کاکړو د سنزر خيلو اتڼ، د ډول او سريندې يا چغکې سره.

ايشله: په کندهارکې د ښځو خاص اتڼ دئ، چې يوه يوه ښځه له جمعيته راوزي او په منځ کې رقص کوي، کله کله لنډۍ او کله د اتڼ غاړې او کله فکاهي خبرې ورسره وايي او که دغه اتڼ په ګډه ښځې وکي نو يې په جنوبي پښتونخوا کې شله Shila بولي.

ګلوبيا: دجنوبي پښتونخواد ښځو اتڼ د دريې او کسرونو او ټوکو سره.

دمنګي اتڼ: کله چې کليوالې نجلۍ منګی ګودر ته وړي، نوبه ګډه ورو ورو اتڼ کوي او منګي ته راز راز حرکتونه ورکوي، عاشقانه لنډۍ وايي، او مستې نارې کوي.

د اتڼ د سرود آلات ډول، سورنا، سرينده، دريه، شپېلۍ، چغکه دي او کله کله د لاسو پړك يا د ټوپك ډز يا چك چکې هم ښه برخه يکې لري.ډول وهونکی ډم يا ډولچي د سورنا وهونکی سورنا چي بولي، چې ډم د ډول په ړغ ګرده اتڼ اداره کوي. هغه ځوك چې اتڼ کوي، اتڼ چي، اتڼ باس، ناڅګر، رخځي بلل کېږي، چې د ځوانانو ځني غوړې او خپرې وي. کميس او پرتوګ اغوندي، ملا په رنګه دسمال تړي، په لاسو کې يې رنګه دسملونه وي. ښځې چې ايشله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، سپك پړونۍ او فاخر کالي اغوندي او کله پایزیب هم په پښو کوي او هر اتڼ يو((مير)) هم لري، چې اتڼ چيانو ته بولۍ ورکوي.(۵)

د اتڼ سندرې عموماً عشقي، حماسي، فکاهي او کله تاريخي يا طنزي وي چې د پښتو د شفاهي ادب يوه ارزښتمنه پانګه ده.

* * *

په دې اوسني وختو کې د سندر غاړو دوې ډلې په افغانستان کې سته او کله چې راډيو په ۱۳۱۹ش ۱۹۴۰ م او بيا افغان ننداري په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م او بيا تلويزيون په ۱۳۵۷ ش ۱۹۷۸ م شروع سول، نو دغو دوو ډلو ښه وده کړې ده، چې لږ و ډېر يې موسيقي ته له هندي ډوله څخه مقامي رنګ ورکړئ دئ:

لومړي: پيشه کار سندر غاړي چې هندي راګونه يامقامي سندرې په دري ژبه يا پښتو لولي، او مشهور يې استاد قاسم (۱۸۸۴، ۱۹۵۶م) استاد غلام حسين د عطا حسين زوی (۱۸۸۶، ۱۹۶۸م) نبي ګل (مړ کابل ۱۳۵۰ش ۱۹۷۱ م) غلام دستګير شيدا (مړ کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰) د قندهار کريم کاکو (د ۱۹۳۵ م حدود) د مردان صحبت خان (مړ ۱۹۴۲ م) استاد نتهو (ژوندی) استاد سر آهنګ محمد حسين (ژوندی). استاد دُری لوګری، استاد محمد عمر (مړ ۱۳۵۹ ش) او استاد محمد اکرم (ربابيان)، غلام حسن تيراوال سرينده وهونکی، فقير حسن وايلن وهونکی، د قندهار سليم، دخوست مير سلام، جليل ځلاند، حفيظ الله خيال، رحيم غمزده، اول مير، هم آهنګ، قمرګله، رحيم بخش، سارا ځلاند، خان قره باغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله افغاني هنرمندان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي، چې دهند په موسیقي کې هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام بندګي خان بنګښ چې رباب یې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م حدود) او دده زوی غلام علي خان او لمسی حافظ علي خان هم مشهور سرود نوازان وو[۶]

دغسې هم دکشمیر یو خواننده چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م په حدودو کې کابل ته راغی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په خرابات کې په ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م وزیږېدئ او دموسیقي په هنر کې د ونې استاد سو، چې هندي موسیقي یې د افغاني مقامي لارو سره ګډه کړئ اویو خاص طرز یې راو ایستئ چې په کابل کې په ((طرز قاسم)) مشهوردی. ده موسیقي له ادب سره نبلولئ دئ او له فارسي اشعارو څخه به یې پر موقع داسې بیتونه د موسیقي په پردو کې ویل، چې حسب الحال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې طرز کې وروزل اود کابل دپنځو شاهانو د دربار خواننده و (وفات، کابل ۲۲ سنبله ۱۳۳۵ ش ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي د خپل پلار د طرز مروج و او اوس استاد محمد حسین سر آهنګ د استاد غلام حسین زوی په هندي موسیقي کې استاد ګڼل کېږي.

دوهم: شوقي سندر غاړي، چې مشهور یې میرزا نظر (د ۱۹۲۹ م حدود) استاد عبدالغفور برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق فطرت (ناشناس)، کریم هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی نواز زکریا، شاه ولي، احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش، هنګامه، سیما ترانه، احمد مرید او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي،
هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام
اب يې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م
لي خان او لمسی حافظ علي خان هم

خوانده چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م
غی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په
۱۸۸۴ م وزيرېدئ او دموسيقي په هنر کې
دي موسيقي يې د افغاني مقامي لارو سره
يې راو ايستئ چې په کابل کې په ((طرز
وسيقي له ادب سره نښلولئ دئ او له
پر موقع داسې بيتونه د موسيقي په پردو
ال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې
دپنځو شاهانو د دربار خوانده و (وفات،
۱۹۵۶ م) دده زوی استاد يعقوب قاسمي
و او اوس استاد محمد حسين سر آهنګ د
هندي موسيقي کې استاد ګڼل کېږي.
غاړي، چې مشهور يې ميرزا نظر (د ۱۹۲۹
ر برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق
هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی
احمد ولي، ارمان، ظاهر هويدا، مهوش،
مد مريد او نور.

دموسيقی آلات:

د افغانستان د شلمی سدۍ په ساز و آواز کې دغه آلات مستعمل دي، چې اکثر له پخوا څخه را پاته دي:

۱. ضربي: لکه ډول، ډولکی، ډومبکی (زير بغلي) دريه (داريال يا چنبه) ډمامه، دوپړۍ (طبله) تُمبل، نغاره، منګی او ټيم وهل.

۲. نفسي (ساهي): لکه نل (نی)، شپېلۍ (نای)، تولـه، تولکه، سورنا، ښکر، کرنا، دروئ، بين، باجه، توري (لکه شپېلۍ) تروم، بوغۍ (بوق) تيمچه، مشکی، باجه، ارمونيه، مورلۍ.

۳. اوتار (اهتزازي): لکه رباب، تنبور، غږکه (غچك)، سارنګۍ، چنګ، دلربا، دنبوره (دوتار) سنتور، ستار، سرينده.

مآخذ:

(۱) تاريخ بيهقی ۸۰ د مشهد چاپ ۱۳۵۰ ش.
(۲) تحفة البهادر/ ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۹۶، طبع بنياد فرهنګ ايران. غياث ۳۶۹.
(۳) فيض محمد: سراج التواريخ ۳۹۲/۳ دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق.
(۴) پوهاند عبدالشکور رشاد: د پښتو نظم عروضي سيستم (خطي)
(۵) سيال کاکړ: فولکلوري سوغات: د کوټې چاپ ۱۹۷۸ م. کاکړۍ د کوټې چاپ ۱۹۷۳.
غلام محی الدين ملګری: پښتني اتڼونه د کابل چاپ ۱۳۵۲ ش.
حبيب الله رفيع: دخلکو سندرې، د کابل چاپ ۱۳۴۹ ش.
(۶) نعيم کوثر: د ډهلي د آجکل مجله، اګست ۱۹۵۶م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵)

ودانۍ او معماري

د منځنۍ آسیاد معمارۍ فن له لسمی سدۍ څخه بیا د هرات د تیموریانو تر وختو پورې خورا غوړېدلئ و، چې نمونې یې د غزني او جام او دهرات منارې او نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ کې چې احمد شاه دراني بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه کړه نو بیا د ودانۍ فن لړو ډېر وغوړېدئ او دلته موږ وینو، چې د کابل او قندهار او هرات د معمارانو کورنیوخپله هنر نمایي بیا په ودانیو کې ښکاره کړې ده او درې د معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:

لومړی: د خراسان قدیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر (شپاړسمه پیړۍ) کې تکمیل سوئ و.

دوهم: د مقامي کلاوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې خاورې او ډبرې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم: دهند داسلامي سلطنت او مغولي شاهانو د ودانیو اثر چې (خراساني + هندي) سبك یې ګڼلای سو.

ددغو معماري ډولونو په ودانیو کې اکثر پخه خښته، اومه خښته، ګچ، تیږه، اهاك، سارو، خاوره او دای استعمالېده او د اقلیمي او اجتماعي اوضاعو په لحاظ یې غټ او پلن او جګ دېوالونه او په کابل کې د لرګو ودانۍ، خوبه نورو ځایو کې د پخو یا اومو خښتو پوښښونه او زربې جوړېدې. د کابل په ګرده سیمه کې د لرګو سره نښتې ودانۍ د لرګي د تزئیناتو سره رواج وې، خو دکندهار د پخو خښتو پوښښ چې په ګچو سره نښلول کېږي، تر اوسه ژوندی دئ. په هرات او شمالي سیمو کې د اومو خښتو دزربې پوښښونه له اقلیمي اوضاعو سره مقاومت کولای سي او دکابل او هندوکش په سیمو کې چې زلزلې پېښېږي، عمومي ودانۍ له لرګوځخه جوړېږي.

د ودانیو دننه دېوالونه او چتونه په سپینوګچو یا رنګه ګلکاریو او تصاویرو ښکلي کېدل، د کندهارد ګچو نقاشي او هندسي شکلونه او ډول ډول ګلکارۍ ډېرې نفیسې وې، دهرات دمقرنس سازۍ کار، د قدیم نفیس هنر نمایندګي کوله، د غزني نقاشانو د کابل د سیمو د ودانیو چتونه او دیوالونه په ښکلي رنګ او ډول انځور ول او کله کله به ښیښه کاري هم پکښې کېده اوسپین ګچي دېوالونه به په طلا یا د طلق په ټوټو افشان کېدل.

لکه چې دمخه وویل سوه، د کلیو کلاوې به د پخو خټو ځخه په دای (پخسه) داسې ټینګې او ښکلې ودانېدې، چې په سدیو به یې د

(۵)

ۍ او معماري

ـاري فن له لسمی سدۍ ځخه بیا د هرات د
خورا غوړېدلئ و، چې نمونې یې د غزني او
نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ
بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه
ډېر وغوړېدئ او دلته موږ وینو، چې د کابل
ړانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې
معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:
ـیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر
ـیل سوئ و.
ـوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

باران، واورې او نورو طبيعي آفاتو، سيلو او زلزلو سره مقابله کوله او نړول به يې خورا ګران کار و، ختمه يې داسې پخوله، چې اول به يې يومن وچه خاوره له اوبو سره ګډه کړه، بيا به يې دونې سره واړوله او تر پښو لاندې به يې پخه کړه، چې بيرته به يې تول هغه يو من و.

په کابل کې د اتلسم قرن په آخرو کې د قندهار د معمارانو يوه مشهوره کورنۍ راغلې وه، چې مشرېې محمد ياسين معمار و،[1] له دوی څخه په کندهار کې د احمدشاه دراني ګنبده او د چارسو لويه ګنبده او د کندهار د شاه جامع او د خرقې شريفې ګنبده او جامع او زړه جامع اودمير هزار جامع عمارتونه او په نونسم قرن کې د کهندلخان جامع پاته دي او کله چې کابل ته راغله، دلته يې د کابل د بالاحصار کلاوې بيا جوړې کړې، دتيمورشاه ګنبده اود تميم انصار اوعاشقان و عارفان زړې ودانۍ هم ددوی په لاس جوړې سوې، د باغ بالا اوارګ ځينې ودانۍ، دجلال آباد د حکومتي باغ او د خلم د باغ جهان نما او د کندهار د منزلباغ او کوکران ودانۍ هم ددغه هنر نمونې دي.

په شلم قرن کې ددې کورنۍ معماران محمد يعقوب خان، عبدالصمدخان، غلام علي خان، عبدالله خان او په کندهار کې استاد يار محمد خان او نعيم جان وو، چې د ميرويس بابا ګنبده يې په ۱۹۳۰ م جوړه کړه.

---

(۱) عزيزالدين وکيلي: تيمورشاه ۴۹۷/۲ کابل چاپ ۱۳۴۶ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶)

د کالیو صنعت

د نونسم قرن تر نیمایي پورې د افغانستان د خلکو کالي، دخپلو لاسو جوړ کړي کالي وو، چې له سپنسیو او اینخیو یا وربښمو څخه به اودل کېده لکه: کرباس، الچه، پټو، شوی، کېش، قاقمه، کُرك، برکه، وربښمینه نرمه، دسمالونه،کلاغی، قناویز، لونګی، بشرویه او نور...

ددغو لاسي صنایعو مرکزونه هرات، فراه، هلمند، کابل، ننګرهار، لغمان او د شمالي سیمو کلي او ښارونه وو، خو کله چې په دغو وختو کې دهند او روس له پلوه دماشیني مصنوعاتو تجارت شروع سو، نو په ورو ورو دغه لاسي داخلي مصنوعات لږ یا ورك سول، دهرات او کابل د وربښمینو او وړینو کالو او پټوانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستگاهونه وترل سوه، د نخي ټوکرانو او کرباسو صنعت مړ سو، فقط په شمالي ولایاتو کې لاتر اوسه هم فقط د چینو لپاره د ورېښمیني یا نخي الچې جوړولو صنعت ژوندی دئ او په داخلي ماشیني برقي کارخانو کې د اغوستلو ټوکران دوني اودل کېږي، چې د لاسي نساجۍ، نفیس صنعت یې نابود کړئ دئ.

د غزني او کابل او نورو سړوسیمو د پوستین دوزۍ صنعت تر اوسه پاته دئ،چې د پسونو یاد قره قل یا ګیدړې او خفك له پوستو څخه ډېر نفیس پوستینونه او پوستینچې، دسکلې، جورابې یا خولۍ جوړېږي. او د ستنې په ورېښمو ګنډلو ګل کاریو ښکلي کېږي. (۱)

پر کالیو باندی د قندهار د خامك دوزۍ ورېښمین نقشونه او ګلونه یا د خولیو زرینې او د ګلابتونو ګلکارۍ د لاسي صنایعو یوه نفیسه څانګه ده، چې تر اوسه لاهم ژوندۍ پاته ده.

د کراستې څخه نفیس کوسي او کوچۍ هم په هلمند، فراه، سیستان، قندهار، غور او نورو سړو سیمو کې د اغوستلو لپاره جوړېږي او د ژمي دبالاپوښ کار ورکوي. د کابل د پشمي پټو ګانو صنعت د ونې نفیس و، چې په ماشیني وسایلو یې هم اوس هغسې جوړونه ګرانه ده. دې پټو ګانو به تور، سپین او شکري رنګونه درلودل او خورا سپك او تاوده وو.

(۱) آریانا دایره المعارف ۳/ ۲۳۷۰ دکابل چاپ ۱۹۵۶ م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷)
مفروشات

د ډول ډول رنګه اوساده مفروشاتو جوړونه د افغانستان دخلکو یو قدیم صنعت دی، چې په شلمه پیړۍ کې هم ژوندی پاته دی، داخلي او خارجي بازار لري.

۱- غالۍ اودل:

چې د هندوکش په شمالی ولایاتو کې له بدخشانه تر میمنې او هراته، خورا نفیسې او پنډې تینګې د پایښت وړ رنګینې غالۍ جوړېږي او اوس لویې او کوچنۍ خارج ته هم صادرېږي، دجوړولو مواد یې سپنسي، اورته، وړۍ او مختلف نباتي او معدني رنګونه دي. مشهور انواع یې موری، قزل اياقی،آقچه یی، هراتی دی. اکثر یې ښځې اوبي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- کمبلي او تغرونه:

دا صنعت هم لـه پخوا څخه ژوندی پاتـه دی، رنګيني کمبلي او تغرونه له سپنسيو او اينخيو څخه اوبي، اکثر يې په هندسي او لوزي انځورونـو ښکلـي کېـږي، چـې لـوی مرکـز يـې د افغانسـتان مرکـزي ياشـمالي سـيمې دي، هغسـې خـو نـو هـرڅوك دخـپل احتـياج لـپاره کمبلي او تغرونه ځانته جوړوي.

۳- کراسته:

دا هـم لـه وړيـو څخـه بـې لـه اودنـې پـه خاصـه توګـه او منبلـو او لندولو داسې جوړوي، چې وړی پخپله سره نښلي او د باندې رنګينې يـا سـاده ګـل کـاری پـرې کـوي، دسړوسيمو لـپاره دېر ښـه فـرش ځنې جـوړوي او کلـه چـې لـه پـت څخـه جـوړه سـي، نـو خورا نفيسه او پسته وي. پـه بدخشـان، هلمـند، فـراه، او کـندهار کـې ښـې کراسـتې جوړېږي، چې کله خارج ته هم صادرېږي.

د کندهار دکراستو د توشکانو صنعت دېرش کاله پخوا لاژوندی وُ، چې د خونـو د ژمـي د فـرش لـپاره بـه يـې يـو راز سـپين مـنقش او دولـي توشـکان پـه خـورا ښکلو رنګو جوړولـه او خـاص صنعت کاران يې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۸)
سنګتراشي او حکاکي

د ډبرو تراشلو هنر له قديمه په افغانستان کې و، ځکه چې ددې سيمې غرونه او کانونه هر راز ښکلې او قيمتي ډبرې لري. د غزني د سپين مرمر ښکلې نمونې تر اوسه لاهم پاته دي. د هرات د تورې ډبرې صنعت او پر دغو ډبرو رازراز نقشونه او ليکونه، د ګازرګاه د ځينو قبرو پر شنختو باندې دسنګتراشۍ او خطاطۍ بهترين او نادرالمثاله بقايا دي.

په شمله سدۍ کې هم دغه صنعت لږو ډېر ژوندی و، په کندهارکې د سپينومرمرو او د شاه مقصود دژيړو نفيسو ډبرو کار، خاص بازار درلود او تر اوسه لاهم دا صنعت پاته دئ. د کابل، غزني، هرات، کندهار، بلخ، پر ځينو راپاتو شنختو باندې په ښکلي خط او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګل کارۍ سپين ياتور مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته يې دهنر يوه ښکلې او نفيسه خوش نمايه نخښه ده.

په دغو انځوروسوو ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او دباندې دېوالونه هم ښکلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې ډبرې د مشهور کان تسبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او منبرونه، د ماڼيو د دېوالو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د سپين مرمر څخه جوړېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او هرات د شلمې سدۍ په ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ دښکلا په لحاظ د ليدلو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه په شلم قرن کې د ((حکاکانو بازار)) نومېدۍ.

په دې وروستو کلو کې دماشيني سنګتراشۍ څېنې فابريکې چې په بريښنا چلېږي هم جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د خواجه ملا دحجارۍ فابريکه مشهوره ده [١]

په لښکرګاه کې هم دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې د ودانيو لپاره تيارېږي.

---

(١) آريانا دايرة المعارف ٣ ٢٣٦۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته
يسه خوش نمايه نخښه ده.
و ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او
کلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې
سبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او
الو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د
يدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او
ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشی
لو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه
کانو بازار)) نومېدئ.
. کې دماشيني سنګتراشی ځېنې فابريکې
م جوړې سوي دي، چې له هغو څخه د کابل د
ريکه مشهوره ده [1]
. دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې

۲۳۶۶

(۹)
مسګري او آهنګري

دخراسان په ښاري مرکزونو لکه هرات، کندهار، بلخ، کابل کې دمسو او اوسپنې د کار کوونکو (پښانو) خاص بازارونه او دکانونه وو، چې دوی به دمسو یا ژیړو څخه خورا ښکلي لوښي لکه ګړوه، چلم، چلمچي،کاسې، ځراغونه، پيتونسې، مجمې، د چايو لوښي، دېګونه او ښانکونه جوړول، پر دغو لوښو به يې ظريفه نقاشي او قلم کاري کوله، چې په خاصه توګه د غزنې او هرات او کندهار او بدخشان مسګري مشهوره وه او تر اوسه لا هم په کابل کې د آهنګرۍ او مسګرۍ بازارونه له اتلسمې سدۍ څخه راپاته دي.

د اوسپنې څخه هم د کرنې مصنوعي آلات لکه يوم، کهې، تبش، نالونه، کولپونه، زنځير، چاړه، کلنګ او نور جنګي اسباب لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپ، زنبورك، نېزه، توره، خنجر او څېټي د ژوندانه ضروريات او د پخلنگ لوښي جوړېدل او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې اوس د خارجي او ماشيني مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ ورکېږي.

تر اوسه لا هم په چاريکار اود لغمان په تيگري کې د اوسپنې او فولادو څخه په لاس داسې صيقل سوي چړې او چاکوگان جوړېږي چې له ماشيني مصنوعاتو سره سيالي کوي.

د شلمې پېړۍ په سرکې د استاد پاينده خان تېر د آهنگر باشي په نامه په کابل کې د سرکاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې مشران وو او استاد محمد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر استاد و. (۱)

(۱) وکيلي: تيمورشاه ۷۲۲/۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ره، خنجر او ځېنې د ژوندانه ضروريات او د
او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې
ي مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ
.

ريکار اود لغمان په تيګري کې د اوسپنې او
سې صيقل سوي چړې او چاکوګان جوړېږي
و سره سيالي کوي.
کې د استاد پاينده خان تېر د آهنګر باشي په
کاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې
مد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر

.۷

(۱۰)
ترکاڼي (نجاري)

په هغو سيمو کې چې لرګي او ځنګلونه او د جوز ونې يا دتوت ښه لرګي ډېر وو لکه کابل، کونړ، بدخشان، نورستان، پښتيا، غزنی هلته د نجارۍ صنعت هم له قديمه پاته و، له لرګو ښخه منقش د لاس لرګي، لکړې، صندوخان، دروازې، ښانکونه او په کافرستان کې د بوتانو مجسمې او نور د ژوندانه ضروريات جوړېدل. پخپله په لرګي کې ګلکارۍ او شبکه کارۍ او برجسته يا کيندلې نقاشي کېدله، چې کله کله به يې د انساني ژوند مختلف مناظر هم پکښې انځور کول.

طبيعي ښکلا وې او د مرغانو او حيواناتو شکلونه به پکښې مصور کېدل او د لرګو د شبکه کارۍ او رنګک کولو صنعت په ښه ډول ژوندی و او اوس هم د ودانيو د چتو د مسطح سازۍ او ښکلولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنعت لږ و ډېر پاته دئ او په کابل کې یوه د ترکاڼۍ لویه موسسه او کارخانه سته، چې په ماشیني وسایلو کار کوي.

په ځینو پخوانیوودانیوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا ښکاره کوي، چې په لرګو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج درلود او د دې هنر یوه پاته نخښه د بدخشان په یمګان کې د ناصر خسرو قبادیاني دمرقد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف آیتونه دي.

بله لرغونې نخښه یې هغه دروازه ده، چې د لوګر د څرخ په یوه مسجد کې پرته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه یې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـدئ او په کابل کې يوه د ترکاڼۍ لويه موسسه او
ماشيني وسايلو کار کوي.
دانيوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا
ـه لرګو کې نقاشي اوليکنې او ښکلونې رواج
ـوه پاته نخښه د بدخشان په يمګان کې د ناصر
ـقد د سقف په نسخ خط ليکلي د قرآن شريف

ـخښه يې هغه دروازه ده، چې د لوګر د خرخ په
ـته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه

(۱۱)
ګاولې او څپلۍ جوړول

ګاولې د سرو سيمو يو راز پوره بوټ غوندې ګنډلی پای پوښ دئ، چې د غويي يا اوښ له خرمنې څخه جوړېدې. څپلۍ د تودو سيمو لپاره د خرمنې له تراډو څخه په داسې ډول جوړول کېدې، چې پښې ته ډېره هوا ورسېږي. په تودو سيمو کې بل راز ((خرې)) موچنۍ هم وې، چې کله کله به په رنګښو تارو يا ګلابتونو نفيسه ګل کاري هم پر کېده، چې زرينې موچنۍ، يې بللې او له دغو څخه پېښوري او ملتانۍ مشهورې وې.

له خرمنې او نخي سپين اودلي تاره څخه يې هم داسې موچنۍ جوړولې، چې ډېرې سپکې وې او ((ګېوې)) يې بللې. او کله به له لرګو يا خاشو يانباتي الياڤو څخه هم موچنۍ جوړېدې، چې هر قسم يې يو راز خاصه ښکلا درلوده.

د افغانستان په اکثرو ښارو او کليو کې ددغو صنعت کارانو خاصې راستې او دکانونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)
سراجي او پالان سازي

د آس زینونه او د حیواناتو کتې او پالانې او ځلونه جوړول د خلکو د ژوندانه او حمل و نقل لومړی احتیاج وُ او په ۱۳۰۰ش ۱۹۱۹ م چې موټر رواج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د سراجانو او زین او کیزو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د پاره به یې هم دځرمنو ځخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو، اوښانو او نورو حیواناتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم یو مروج صنعت و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)

...ټي او پالان سازي

...حیواناتو کتې او پالاڼې او ځلونه جوړول د
...ل و نقل لومړی احتیاج ؤ او په ۱۳۰۰ش
...ج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د
...ږو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د
... څخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو،
...اتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم یو

د خاورو د لوښو صنعت (کلالي)

د افغانستان په اکثرو سیمو کې د خاورو لوښي په څښنګ او خوړنګ کې استعمالیږي.

منګي، کاسې، غابونه، صراحۍ، اوخورۍ، کونجۍ، منګوټې، دکۍ، تغاره، من، کوزه، کندولي، نیمني، ګیلاسونه او ډیر لوښي له خاورو څخه جوړوي. چې تر اوسه لا هم د لاسي کلالۍ دستګاهونه او د خرڅلاو دکانونه په اکثرو ښارو کې سته.

د کندهارد خاورینو لوښو دکلالۍ صنعت ډیر نري او ظریف لوښي په ساده خاورینه توګه راباسي. چې کله کله نقاشي هم لري د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل د استالف لوښي چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د لاسي صنعت یوه ښکلې څانګه ده.

د هرات د کاشي کارۍ صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې تاریخي شهرت لري او ددې صنعت بقایا تر اوسه لا هم په هرات او بلخ او کابل کې پاته دي.

منقش او رنګین کاشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او اشکالو مزین دي ددغه صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي، چې پخوا به یې رنګونه پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهري رنګونو، پخوانی اصالت ور وران کړئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د
ځانګه ده.

ري صنعت خو د آسيا په ښکليو صنايعو کې
ددې صنعت بقايا تر اوسه لاهم په هرات او

اشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او
صنعت د ودانيو د تزيين بهترين وسايل دي،
ه پاخه او معدني وو، خو اوس يې جوهري
ور وران کړئ دئ.

(۱۴)

زرګري

د راز - راز پسولونو لپاره په ټول افغانستان کې د زرګرۍ صنعت لـه پخـوا څخـه تـر اوسـه لاهـم پاتـه دئ. د هـرات او کـندهار او کـابل زرګران په هنري مهارت ښکلي پسولونه جوړوي.

په لويو کليو کې هم زرګران وي، چې د سر، غاړې، لاسو او پښو لپاره د ښځو زيبا پسولونه له سرو او سپينو زرو يا ژيړويا کوټو څخه جوړوي.

پـه دغـو پسـولونو کـې خـال، ټـيك، بـادام، غـوړوالـۍ، پېـزوان، لښتـۍ، چمکلـۍ، هـار، نـته، اوږۍ، امېل، وښي، پايزېب او نور ډېر اقسام جوړېږي.[1]

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳/ ۲۳۶۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

تر استقلال راوروسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر او صنعت لپاره دغه اقدامات په کابل کې سوي دي:

(۱) د افغانستان د صنايعو د تشويق لپاره يوه نظامنامه په۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م خپره سوه.

(۲) په ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م د تشويق صنايع اصولنامه.

(۳) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنايعو اساسنامه.

(۴) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سينما، تياتر او فلم اخيستلو دموسساتو لايحه.

(۵) په ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنايعو اساسنامه.

(۶) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په حدودو کې د پوهنې وزارت يو د ميوزيك مسلكي مكتب هم جوړ كئ، چې د زاړه او نوي موسيقي اصول پكښې ښوول كېږي.

دولتی تشبثات

روسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر
اقدامات په کابل کې سوي دي:

د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په ۱۳۰۲
خپره سوه.

۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.

۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنايعو اساسنامه.

۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو
حه.

۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.

۱۹۶ م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د
کي مکتب هم جوړ کئ، چې د زاړه او نوي
پکښې ښوول کېږي.

(۷) په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د هنري موسسې اساسنامه.

(۸) په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې د افغان ننداري موسسه د کابل د چمن په سیمه کې د سینما، تیاتر، میوزیك، رقص او نورو تمثیلي هنرونو لپاره جوړه او اساسنامه یې خپره سوه، چې اوس ځینې فلمونه هم جوړوي او داطلاعاتو او کلتور د وزارت د هنر په ریاست پورې اړه لري.

(۹) په ۱۳۵۴ ش ۱۹۷۵ م د لاسي صنایعو د انکشاف مرکز جوړ او اساسنامه یې خپره سوه.

(۱۰) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په شاوخوا کې یو د صنایعو مکتب د پوهنې وزارت تاسیس کړئ و، چې تر اوسه هم چلېږي او په پروګرام کې یې د رسامۍ، نقاشۍ، مجسمه سازۍ، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، تزیین او حکاکۍ زده کړه داخله ده.

(۱۱) د غلام محمد میمنه ګی په نامه یوه دمستظرفو صنایعو موسسه له ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م را په دې خوا داطلاعاتو او کلتور په وزارت کې د هنري روزنو کار کوي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library